

Krejčí, Pavel

Úvod

In: Krejčí, Pavel. *Srbská frazeologie v českém a bulharském překladu : kontrastivní analýza*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, pp. 13-21

ISBN 978-80-210-8004-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134783>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. ÚVOD

Předmětem našeho zkoumání jsou frazeologické jazykové prostředky ve dvou vybraných prozaických dílech moderní srbské literatury a jejich ekvivalenty v českých a bulharských překladech těchto próz. Používání frazémů bylo vždy symbolem většího či menšího emocionálního zaujetí mluvčího. Z toho důvodu bývají tyto expresivní výrazy vítaným prostředkem k jazykové aktualizaci díla nebo k charakterizaci literárních postav (vzpomeňme tu pro ilustraci třeba mluvu tety Kateřiny v Jirotkově Saturninovi plnou přísloví a pořekadel). Vzhledem ke specifické funkci frazémů v literárním textu bude jistě zajímavé sledovat, jak se při překládání děl do jiných jazyků daří zachovávat poetiku nesenou v původním textu často právě frazémy.

Zvolená srbská literární díla patří bezesporu k vrcholům současné literatury tvořené v jihoslovanském, potažmo balkánském prostředí – jedná se o román Iva ANDRIĆE **Most na Drině** (srb. На Дрини ћуприја / Na Drini ćuprija) z roku 1945 a o román-lexikon Milorada PAVIĆE **Chazarský slovník** (srb. Хазарски речник / Hazarski rečnik) z roku 1984. Obě díla vznikla v nesouměřitelných společensko-politických podmínkách – Ivo Andrić psal svůj román během druhé světové války a první vydání tak spadá do období zrodu federalizovaného jugoslávského státu řízeného ovšem hlavním představitelem úspěšného celojugoslávského protifašistického odboje Josipem BROZEM TITEM (1892–1980) a jeho soudruhy z Komunistické strany Jugoslávie (od 1952 Svazu komunistů Jugoslávie), tedy do období likvidace monarchie a vzniku Federativní lidové republiky Jugoslávie. Román Milorada Paviće naproti tomu vznikl v období po Titově smrti, tedy v poslední dekádě existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie a vlastně i celého komunistického bloku. Postmoderní encyklopedický a kvazivědecký charakter jeho Chazarského slovníku výrazně kontrastuje s tradičním kronikářsky popisným narativem Mostu na Drině.

České překlady uvedených děl pořídily Milada NEDVĚDOVÁ (*1950, Most na Drině) a Stanislava SÝKOROVÁ (*1945, Chazarský slovník). Jejich bulharské překlady jsou dílem Lilije KACKOVOVÉ (*19??, † před 1995,² Most na Drině), resp. Christiany VASILEVOVÉ (*1928, Chazarský slovník). Bulharské překlady jsme zařadili proto, aby nám pomohly vytvořit plastičtější obraz balkánské frazeologie a idiomatiky a zároveň umožnily srovnání většího množství translatických postupů a řešení.

Cílem našeho zkoumání je:

- Roztřídit získané frazémy do skupin podle frazeotvorné báze a zjistit, 1. které skupiny jsou zastoupeny hojněji a které naopak slaběji, 2. pravděpodobné příčiny získaných výsledků.
- Analyzovat získané frazémy z hlediska lexikálně sémantického (syntaktické a morfologické povahy frazémů si budeme všimnout jen v nejnútnejší míře, a to zejména tam, kde má tento faktor nějaký vliv na idiomatický význam zkoumané jednotky, ale také v případech, kdy formální stránka frazému přináší nějaký zajímavý materiál pro vzájemnou kontrastivní analýzu tří slovanských jazyků), pokusit se objasnit jejich původ a motivaci, zjistit míru aktualizace v protikladu k ustálenosti.
- Analyzovat české a bulharské překladové ekvivalenty excerpovaných srbských frazémů, zjistit míru jejich formální a sémantické identity nebo odlišnosti, všimnout si u nich případných sémantických nebo stylistických posunů vzhledem k sémantice a stylistické charakteristice originálních frazeologických jednotek; prozkoumat též důvody, proč byly některé srbské frazémy přeloženy neidiomaticky anebo nebyly přeloženy vůbec (byly v překladu vynechány). Zjistit motivaci případného nevhodného překladu (ať už z hlediska komponentového složení frazému nebo jeho sémantiky).

Excerpování materiálu bylo provedeno na základě srovnání zvoleného originálního srbského díla Iva Andriće a Milorada Paviće s jejich českými a bulharskými překlady. Z excerpt byly do monografie zařazeny především kolokační a propoziční frazémy, jež se vyznačují dostatečnou mírou obraznosti a expresivity. Na minimum jsme omezili zařazení frazeologizovaných verbonominálních slovních spojení a také frazémů tvořených sysémantickými komponenty (tzv. subfrazémů – zejména pro jejich sémantickou prázdnotu). Celkový počet jednotek zpracovaných v této publikaci tak činí 585.

Jako **metoda** práce byla zvolena analýza jednotlivých dokladů z originálních a překladových textů a komparace překladových ekvivalentů s jejich originálními předlohami. Na základě této konfrontace byla hledána pravděpodobná motivace, která mohla překladatele vést k danému řešení překladu. Doklady – excerpované

2 Údaje o narození a úmrtí se nám v tomto případě přes maximální snahu bohužel nepodařilo zjistit.

frazeologické jednotky – byly porovnány také se zněním ve stěžejních frazeologických slovnících: invarianty srbských frazémů jsme porovnávali s **Frazeologickým slovníkem srbochorvatského jazyka**³, v některých případech jsme však nově použili i **Frazeologický slovník srbského jazyka**⁴. Invarianty českých frazémů jsme prověřovali ve třísvazkovém **Slovníku české frazeologie a idiomatiky**, který se dočkal svého kompletního druhého doplněného vydání v roce 2009 – rozšířený navíc o poslední avizovaný svazek přinášející frazémy s větou strukturou.⁵ Konečně pro zjištění nebo porovnání invariantní podoby bulharských frazémů byl pro nás směrodatný dvousvazkový **Frazeologický slovník bulharského jazyka**⁶. Sekundárně jsme sáhli rovněž po dalších významných frazeografických příručkách, které od doby vzniku původní disertační práce vznikly v českém, srbském, bulharském, ale třeba i chorvatském prostředí.⁷ Další odborné příručky, studie, slovníky apod., které nám při práci posloužily, jsou uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Pokud frazeologický slovník (popř. jiný zdroj) frazém obsahuje, uvádíme tuto skutečnost v naší práci. U významnějších nebo pozoruhodnějších frazémů uvádíme k jejich českému, bulharskému a srbskému znění též cizojazyčné ekvivalenty – slovenský, slovinský, ruský, německý, anglický a francouzský (nemusejí však být nutně přítomny pokaždé všechny). Vycházíme přitom zejména z údajů Slovníku české frazeologie a idiomatiky (ruský, německý, anglický a francouzský ekvivalent), Chorvatsko-česko-slovenského frazeologického slovníku (slovenský ekvivalent) a Chorvatsko-slovinského frazeologického slovníku (slovinský ekvivalent).

Získaný doklad zpracováváme tak, že frazém převádíme do jeho základní (gramaticky neutrální, invariantní, „slovníkové“) podoby. Tento postup je nutný mj. proto, abychom mohli s frazémem libovolně manipulovat, a také z toho důvodu, že řada frazémů bývá v textu „rozptýlena“ po celé větě (nebo i několika větách) a jejich podoba je proto značně nepřehledná. Tím také odůvodňujeme to, že mnoho fakultativních komponentů, vyplňujících v daných případech jen příslušnou valenci, neuvádíme

3 MATEŠIĆ, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga 1982.

4 ОТАШЕВИЋ, Борђе: *Фраzeолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј 2012.

5 ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří, MACHAČ, Jaroslav (hl. red.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání; 2. Výrazy neslovesné; 3. Výrazy slovesné*. Voznice: Leda 2009 (1. vyd. P–1983; VN–1988; VS–1994); ČERMÁK, František (hl. red.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větne*. Voznice: Leda 2009.

6 НИЧЕВА, Кети – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, Сийка – ЧОЛАКОВА, Кристилина: *Фраzeологичен речник на българския език. Том първи А–Н; Том втори О–Я*. София: Издателство на Българската академия на науките 1974; 1975.

7 MENAC, Antica – FINK ARSOVSKI, Željka – VENTURIN, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak 2014; FINK ARSOVSKI, Željka et al.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjižgra 2006; MENAC, Antica – SESAR, Dubravka – KUCHAR, Renata: *Hrvatsko-česko-slovački frazeološki rječnik s indeksom českých i slovačských frazema*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1998; MENAC, Antica – ROJS, Jurij: *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1992; НИЧЕВА, Мира: *Фраzeологичен речник на българския език*. Пловдив: Хермес 2002 aj.

a na jejich místě používáme obecné pronominální vyjádření příslušné valence. Protože sledujeme frazémy především z hlediska jejich významu, je pro nás velmi často důležitý kontext, který proto v analýze mnoha jednotlivých frazémů uvádíme.

Naše práce je rozdělena do devíti hlavních kapitol: *II. Z teorie frazému a idiomu; III. Z teorie překladu; IV. Frazeeotvorná báze „člověk, lidské tělo“; V. Frazeeotvorná báze „fauna“; VI. Frazeeotvorná báze „flóra“; VII. Frazeeotvorná báze „neživá příroda“; VIII. Frazeeotvorná báze „mytologie, nadpřirozeno“; IX. Frazeeologické jednotky s jinou frazeotvornouází I. (s klíčovým komponentem abstraktním); X. Frazeeologické jednotky s jinou frazeotvornouází II. (s klíčovým komponentem konkrétním a z oblasti her, závodů, soutěží).*

V prvních dvou kapitolách (zaměřených na teorii) se snažíme popsat situaci na poli bádání v oblasti specifických filologických disciplín – frazeologie a translatologie. Tyto disciplíny zasahují nejen do oborů jazykovědných a literárněvědných, ale i do oborů pomezních: frazeologie zasahuje etnologii, folkloristiku, historii, sociologii, psychologii aj. Translatologie náleží jak do lingvistiky, tak do literární vědy a překládání samo je specifickou formou tvůrčí činnosti. Z relativní mladosti frazeologie a z nejednoznačnosti pohledů na předmět jejího zkoumání plynou vážné problémy při pokusech vytvořit jednotnou a přesnou vědeckou terminologii, což se projevuje obzvláště při porovnávání přístupů různých národních teorií a škol.

Dalších sedm kapitol se již týká vlastního výzkumu. V každé kapitole se snažíme co nejvýstižněji charakterizovat jak jednotlivé originálové frazémy, tak i jejich české a bulharské překlady. Pro rozdělení do skupin na základě frazeotvornýchází⁸ jsme se rozhodli především z toho důvodu, že naše práce zkoumá frazémy primárně v jejich významové funkci a ta je z velké části motivována původní sémantikou tzv. klíčového komponentu frazému⁹. Frazémy rozdělujeme do příslušných skupin právě na základě klíčového komponentu, kterým bývá většinou sémanticky relevantní výraz – v našem výběru nejčastěji substantivum, řidčeji adjektivum nebo jiný slovní druh. Jestliže lze v některém frazému identifikovat více než jeden klíčový komponent, posuzujeme jeho zařazení individuálně.

Na konci každé z kapitol IV. až X. a rovněž na konci celé práce (jako součást závěrečného vyhodnocení – kap. XI.) jsou připojeny **statistické tabulky**, popř. jiná přehledná grafická vyobrazení. Do tabulek jsou vloženy všechny analyzované frazeologické jednotky a jejich překladové ekvivalenty (první tři sloupce). Ve čtvrtém sloupci je uveden poměr koeficientů identity (v pořadí srbský originál / konstantní hodnota 1/ – český překlad – bulharský překlad), v pátém sloupci jsou poznačeny různé typy zaznamenaných aktualizací (autorská aktualizace „aut.“, sémantický posun „sém“, stylistický posun „expr, rým, rytmus“ – přidané znaménko „+“ nebo „-“ odkazuje na zvýšení nebo naopak snížení či ztrátu expresi-

8 Frazeeotvornouází představuje lexikální základ, z něhož je frazém utvořený (FRAZTERM 1995: 54).

9 Klíčový komponent, nebo též klíčové slovo je „[c]entrální člen jednotky, který určuje konštrukčný ráz celej jednotky (=konštrukčne klíčové slovo), alebo je základnou zložkou významu frazémy (=sémanticky klíčové slovo)“ (FRAZTERM 1995: 71).

vity), v šestém sloupci je prostor pro poznámku v případě nevhodného překladu. U aktualizací a nevhodného překladu je jazyk překladového řešení, kterého se hodnocení týká, signalizován zkratkou „Čes.“ (tj. čeština) nebo „Bulh.“ (tj. bulharština). Barevné řešení tabulek bylo zvoleno kvůli snadnější orientaci – srbské originálové frazémy jsou ve sloupci laděném do modra, české ekvivalenty ve sloupci laděném do červena a bulharské ekvivalenty ve sloupci laděném do zelena. Střídání tmavšího a světlejšího odstínu odráží klasifikační úrovně nižšího stupně, pokud takové daná frazeotvorná báze má.

Poslední řádek obsahuje tyto údaje: **1. celkový počet jednotek dané skupiny** (údaj se opakuje pod každou jazykovou mutací, u srbského originálu je ještě navíc uveden počet jednotek z Andrićova románu /naznačeno zkratkou IA/ a počet jednotek z Pavićova románu /naznačeno zkratkou MP/); **2. zprůměrovaná hodnota koeficientů identičnosti ve vzájemném poměru**; hodnotou 1 klasifikujeme *identický* překladový ekvivalent, hodnotou 2 *téměř identický*, hodnotou 3 *zčásti identický*, hodnotou 4 *neidentický* a hodnotou 5 *nefrazeologický* překlad (podrobněji o motivaci zvolené klasifikace viz tato práce, s. 57 až 60). Srbské originálové frazémy mají formálně přidělenou konstantní hodnotu 1. Průměrnou hodnotu u každého ze zkoumaných jazyků překladu získáme součtem hodnot jednotlivých frazémů v rámci příslušné skupiny a vydělením výsledného čísla počtem jednotek dané skupiny. Tím získáme hodnotu, která reprezentuje tzv. koeficient identičnosti pro danou skupinu (frazeotvornou bázi). Barevné odlišení hodnot v některých shrnutích (u frazeotvorných bází se složitější strukturou) a v závěrečných tabulkách bylo zvoleno proto, aby opticky vynikly údaje s nejvyšší hodnotou (červeně), resp. údaje s nejnižší hodnotou (modře). **3. počet zjištěných autorských aktualizací** (uvedeno explicitně) a počet stylistických a/nebo sémantických posunů. Druhá a třetí položka je uvedena ve formě $a/b : c/d$, kde a znamená počet posunů v českém překladu Andrićova románu, b počet posunů v českém překladu Pavićova románu, c počet posunů v bulharském překladu Andrićova románu a d počet posunů v bulharském překladu Pavićova románu. **4. počet zjištěných nevhodných překladů** – systém je týž jako v bodě 3, údaje přirozeně označují počet identifikovaných nevhodných překladů.

Poznámka k užívání cyrilice: tento grafický systém užívá z našich jazyků bulharština jako výhradní, srbsština užívá kromě cyrilice i latinku. Abychom sjednotili úzus především u srbského jazyka, rozhodli jsme se používat pro jeho záznam výhradně cyrilice. Činíme tak i v případě, že původní (citované) srbské dílo bylo napsáno latinkou (což je případ i konkrétního vydání Chazarského slovníku, které nám k excerpce frazeologického materiálu posloužilo). Druhým momentem, kdy jsme se rozhodli pro transliteraci z latinky do cyrilice, byly příklady z Matešićova *Frazeologického slovníku srbochorvatského jazyka*. Ten sice vznikl v chorvatském prostředí, ve své době však reprezentoval celý srbochorvatský jazykový prostor. V rámci sjednocení úzu tedy i příklady z něho brané chápeme s ohledem na charakter naší práce jako srbské, a tudíž podléhající odpovídající transliteraci (výjimku tvoří

citované frazémy, které jsou svou lexikální stavbou evidentně chorvatské /obsahují např. chorv. komponent *križ*, nikoliv srb. *krst*/ – ty ponecháváme v latině a nakládáme s nimi jako s příklady z chorvatštiny). V originální cyrilici ponecháváme též citovanou ruskojazyčnou odbornou literaturu. V dílčích shrnutích i v závěrečném vyhodnocení ovšem používáme již výhradně latinky, a to jak pro zápis srbských, tak i bulharských příkladů – je to proto, abychom materiál v těchto shrnujících částech textu vizuálně sjednotili, a orientaci v něm tak co nejvíce zjednodušili.

Poznámka k užívání různých typů písma: v praktické části používáme systematicky kvůli lepší přehlednosti čtyři způsoby záznamu frazeologických jednotek – excerpované frazémy (převedené do invariantu, je-li to možné) jsou zaznamenávány tučným písmem; jejich podoby zachycené slovníky, pokud se liší různým stupněm variantnosti (tj. pokud nejsou zcela totožné s excerpovanými jednotkami), zaznamenáváme tučnou kurzívou; jiné frazémy, přehled jinojazyčných ekvivalentů nebo jakýkoliv jiný jazykový materiál zaznamenáváme kurzívou; úryvky z románu, tj. ukázky kontextu určitého analyzovaného frazému jsou vyvedeny rovněž kurzívou, samotný frazém je v nich kvůli snadnější orientaci podtržen.

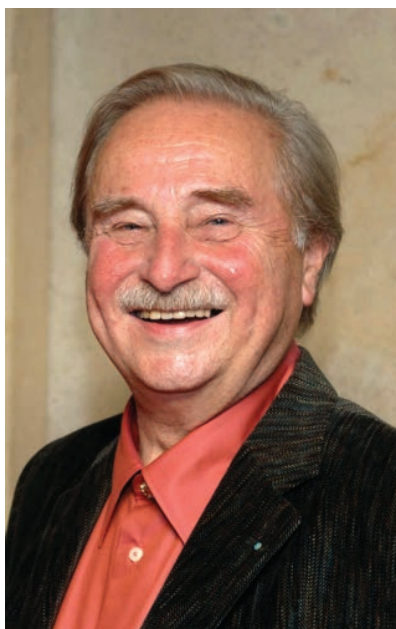
Několik slov o autorech

Ivo ANDRIĆ (narozen 9. října 1892 v Dolci u Travniku, Bosna a Hercegovina, v té době v rámci Osmanské říše, ale pod rakousko-uherskou okupační správou, zemřel 13. března 1975 v Bělehradu, Socialistická federativní republika Jugoslávie) patří k nejvýznamnějším srbským prozaikům. Své dětství prožil ve Višegradu, městečku na řece Drině, přirozené hranici mezi Bosnou a Srbskem. Před druhou světovou válkou pracoval mj. v diplomatických službách královské Jugoslávie. Po osvobození zastával řadu významných politických a kulturních funkcí. Držitel Nobelovy ceny za literaturu za své celoživotní dílo (1961). Román *Most na Drině* psal Andrić během okupace, kniha vyšla v roce 1945. Román líčí osudy pestré směsice obyvatel Višegradu v průběhu čtyř století existence tamního kamenného mostu přes řeku Drinu, který nechal v 16. století vybudovat višegradský rodák a pozdější velký vezír osmanské říše Mehmed-paša Sokolović. Tento most je také ústředním prvkem celého románu a pojítkem příběhů muslimských, pravoslavných a katolických obyvatel města. První český překlad tohoto



díla vyšel už v roce 1948 pod názvem *Most přes Drinu* (jeho autorem je **Vladimír Togner**). Překlad **Milady Nedvědové** z roku 1987 je v pořadí druhý. První bulharský překlad tohoto díla z roku 1964 vytvořila **Lilija Kackovová** (Kackova), nově knihu o téměř půlstoletí později přeložila **Žela Georgievová** (Georgieva, 2010). Pro srovnání můžeme ještě uvést, že dosud jediná slovenská verze (*Most na Drine*, přeložil **Tomáš Štrba**) byla poprvé vydána shodně jako ta česká v roce 1948.

Milorad PAVIĆ (narozen 15. října 1929 v Bělehradu, Jugoslávské království, zemřel 30. listopadu 2009 rovněž v Bělehradu, Srbská republika) byl srbský literární historik, básník a prozaik. Napsal mj. kapitální vědeckou trilogii *Dějiny srbské literatury období baroka* (Историја српске књижевности бароконог доба, 1970), *Dějiny srbské literatury období klasicismu a preromantismu* (Историја српске књижевности класицизма и предромантизма, 1979) a *Zrod nové srbské literatury* (Рађање нове српске књижевности, 1983). Několikrát navržen na Nobelovu cenu za literaturu. *Chazarský slovník* (1984) je román ve formě slovníku, který pojednává o tajemném středověkém národu Chazarů, o historii spojené s jejich konverzí k jednomu ze tří monoteistických náboženství – judaismu, křesťanství nebo islámu (není přitom zcela zřejmé ke kterému), o jejich historickém zmizení a o dobrodružství



spojeném s novodobým vědeckým pátráním po nich. Kniha představuje symbiózu fantastična a vědecké erudice. Přeložena byla do 36 jazyků a dočkala se celkem 104 vydání.¹⁰ První a zatím poslední český překlad tohoto románu-lexikonu vyšel roku 1990 (a ve druhém, přehlednutém vydání pak 2011) – jeho autorkou je **Stanislava Sýkorová**. Jediný překlad do bulharštiny vznikl roku 1989, vytvořila jej **Christiana Vasilevová** (Vasileva). Pro srovnání můžeme ještě uvést, že slovenská verze (*Chazarský slovník*, přeložila **Jarmila Samcová**) je už z roku 1987. Jihoslovanské a vůbec světové prvenství má ovšem verze slovinská (*Hazarski besednjak*, přeložil **Janko Moder**, 1985).¹¹

10 Viz Dela Milorada Pavića: Prevodi [online] 1997–2013 [cit. 2015-02-18]. Dostupné z <<http://www.khazars.com/dela-milorada-pavica/prevodi-dela-milorada-pavica>>

11 Viz Projekat Rastko: Milorad Pavić: Dela na stranim jezicima [online] 2005 [cit. 2015-02-18]. Dostupné z <http://www.rastko.org.rs/knjizevnost/pavic/bio-biblio/pavic_bb06.pdf>

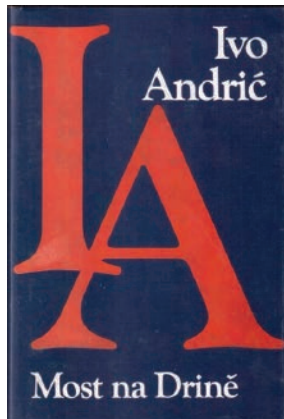
Excerpovaná literatura

Ivo Andrić: *Most na Drině* (1945)

АНДРИЋ, Иво: *На Дрини ћуприја*. Сабрана дела Иве Андрића, књига прва. Београд: Просвета 1965, 350 с.¹²

ANDRIĆ, Ivo: *Most na Drině*. Edice Galérie klasiků. Praha: Odeon 1987 (překlad Milada Nedvědová), 317 s.

АНДРИЧ, Иво: *Мостът на Дрина*. Колекция Нобелови лауреати за литература. София: Вектор 1995 (превод Лилия Кацкова), 329 с.



¹² Vyobrazená podoba patří ovšem jinému vydání.

Milorad Pavić: *Chazarský slovník* (1984)

ПАВИЋ, Милорад: *Хазарски речник. Роман-лексикон у 100 000 речи. Женски примерак.* Библиотека Цепна књига. Коло 8, књига 1. Београд: Дерета Просвета 1997, 304 с.

PAVIĆ, Milorad: *Chazarský slovník. Román-lexikon v 100 000 slovech. Exemplář pro muže.* Praha: Odeon 1990 (překlad Stanislava Sýkorová), 263 s.

ПАВИЧ, Милорад: *Хазарски речник. Роман-лексикон в 100 000 думи. Женски екземпляр.* София: Агата-А 1999 (превод Христиана Василева), 279 с.

